

BALOGH Andrea

Partiumi Keresztény Egyetem
Bölcsészettudományi és Művészeti Kar
Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
Nagyvárad (Románia)
andrea.balogh@yahoo.com

A DOKTOR SZÉLPÁL MARGIT ÉS KRITIKUSAI
Balázs Béla drámájának recepciótörténeti szempontú vizsgálata

Doctor Margit Szélpál and its Reviewers
Analysis of Béla Balázs's drama from the perspective of reception history

Doktor Margit Szélpál i kritika
Analiza drame Bele Balaža iz ugla recepcije

Balázs Béla a századelő modern magyar irodalmi törekvéseinek egyik képviselőjeként jelentkezett a korai *Nyugat* hasábjain, illetve a nagyváradai „holnaposok” körében, később viszont (1919-től véglegesen) kikerül a *Nyugat* és ezzel együtt a magyar irodalom vérkeringéséből. Balázs kilépését több szempont is meghatározta, ezek között szerepeltek eltérő művészetfilozófiai elvek mentén kibontakozó viták, valamint esetenként az életmű egy-egy darabjának félreolvasása is. Jelen esetben a fenti szempontokat a szerző *Doktor Szélpál Margit* című drámájának, illetve a mű korabeli olvasatának fókuszában vizsgálom. A recepciótörténeti elemzés a *Nyugat*ban megjelent kritikákra épül, nevezetesen Fenyő Miksa, Babits Mihály és Lukács György írásaira.

Kulcsszavak: újraolvasás, művészetfilozófiai elvek, a szimbólum definíciói, recepciótörténeti kritika.

Tanulmányom egy dráma, illetve a róla szóló kritikák újraolvasásán alapszik, mely szövegek vizsgálata a *Nyugat* folyóirat 1910-es évekbeli szellemi arculatának elemzését célozza. Az irodalmi forrásszöveg Balázs Béla *Doktor*

Szélpál Margit című drámája, a *Nyugatban* megjelent kritikák pedig Fenyő Miksa, Babits Mihály és Lukács György írásai. A dráma újraolvasása, illetve a kritikák elemzése segít megérteni, miért került marginális szerepbe a folyóirat körében Balázs Béla, valamint az általa képviselt esztétikai elvek. A témában írt korábban megjelent írásaimban a Balázs, Lukács, illetve Babits között feszülő ellentétek művészetfilozófiai hátterét, továbbá az eltérő művészetfilozófiai tájékozódás kulturális mintázatait vizsgáltam (lásd Balogh 2014, 2015). Ehhez a vitaanyaghoz jelen tanulmányban két szempontot szeretnék hozzátenni. Az egyik az, hogy Balázs Béla *Nyugat*-beli marginalizációjához esetenként az életmű egy-egy darabjának félreolvasása is hozzájárult – mint ahogyan a *Doktor Szélpál Margit* esetében történt –, továbbá a darabról írt kritikák fényt vetnek bizonyos elvi ellentétekre, melyek háttérül eltérő ízlésirányok, illetve esztétikai elvek állnak. Úgy vélem, hogy a *Doktor Szélpál Margit*, első drámája, amit leginkább társadalmi drámának tartottak a kortársak, már magán hordozza azt a mitikus alapokon nyugvó, metafizikai jellegű művészetfilozófiát, ami később sokkal explicitebb formában kerül kifejezésre Balázs műveiben, és amit a *Nyugat* köre ellenérzéssel fogadott. Továbbá a dráma és fogadtatástörténete ékes bizonyítéka a félreolvasás, félreértés mechanizmusának, ami nyilvánvalóan minden irodalomtörténeti korszak velejárója, illetve kritikus és reflexív hozzáállásra serkent még az olyan kultikus és az utókor szempontjából jelentős irodalmi folyóirattal szemben is, mint amilyen a *Nyugat*.

Balázs Béla Bauer Herbert néven született Szegeden 1884-ben. Szülei mindketten tanári, pedagógusi oklevéllel rendelkeztek, édesapja 1875-től a Szegedi Főreáliskola magyar–német szakos tanára, édesanyja pedig a Szegedi Leánynevelő intézet oktatója. A család Szegedről Lőcsére, a családfő új állásának helyszínére, majd az édesapa halála után újra Szegedre költözött. Balázs származása révén a magyar, a német és a zsidó kultúra vonzásában nőtt fel. 1902 és 1906 között a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–német szakos hallgatója, továbbá az Eötvös Kollégium tagja és a Négyesy-féle stílusgyakorlatok látogatója. Ekkor ismerkedett meg Juhász Gyulával, Kosztolányi Dezsővel, valamint Kodály Zoltánnal és Bartók Bélával is, akikkel népdalgyűjtő körutakat is szerveztek a Szeged környéki falvakban. Ugyancsak egyetemi éveikhez köthető a Thália Társasághoz való csatlakozása, aminek köszönhetően alakult Lukács Györggyel való „elvarátsága”. 1906-ban ösztöndíjjal külföldre – Bécsbe, Berlinbe, majd Párizsba – utazott. Berlinben Wilhelm Dilthey és Georg Simmel szemináriumait hallgatta, melyek nagy hatást gyakoroltak későbbi művészetfilozófiai írásaira. Magyar irodalmi pályafutása az 1908 és 1919 közötti időszakra tehető, melynek kezdetét az 1908-ban megjelenő

Halálesztétika című munkája jelenti, a *Nyugat* hasábjain főként verseket, illetve tanulmányokat, művészetelméleti írásokat közöl, továbbá verseivel szerepel az 1908-as és 1909-es *A Holnap* antológiakötetekben. 1919-es bécsi emigrációjáig verseskötetekkel, novellákkal, továbbá drámákkal, misztériumjátékokkal és táncjátékkal jelentkezik.

A *Doktor Szélpál Margit*, első drámája, alapötletét Ibsen *Hedda Gabler*ének budapesti bemutatója adta, a megírás 1904-től 1906-ig tartott. 1906-ban a Berlinbe látogató Kodály Zoltánnak olvasta fel. Több névváltozattal is próbálkozott: Haller Margit, Joó Margit, végül Doktor Szélpál Margit lett a főszereplő neve, illetve a darab címe. A téma nemcsak a névváltozások során át, hanem műfajilag is hosszasan érlelődött benne, ugyanis először novellát akart írni, végül dráma lett az alaptörténetből. Kozák Péter szerint a történetalakítás különböző irányú kieléződéseit a szerzőnek Bálint Aranka iránti szerelme és kettejük barátsága alakította, ugyanis az első változatok inkább a férfi és nő közötti szerelem és barátság közötti ingadozást tematizálták (Kozák 2011). Az ősbemutatóra a Nemzeti Színházban került sor 1909. április 30-án. A darab négyszer került bemutatásra, aztán levették műsorról, ami a bukással volt egyenlő. A darab színházi szereplése tehát nem nevezhető sikeresnek. Irodalmi szempontból is több az óvakodó hang, mint az elismerő kritika. Az első kiadásra a *Nyugat* vállalkozott 1909-ben, amit a szerző Bálint Arankának ajánlott, másodjára Kner Izidor adta ki 1918-ban, illetve megjelent az 1974-es *Halálos fiatalság* című posztumusz kötetben a Helikon kiadásában.

Mielőtt a kritikák által képviselt elvi szempontokat próbálnánk megérteni, illetve a félreolvasásokat felfejteni, vizsgálódásunkat a dráma újraolvasásával kell folytatnunk.

A darab három felvonásra épül, az első felvonás Berlinben zajlik, a második és a harmadik pedig valahol a mai Szlovákia területén, a Magas-Tátrában, Szélpál Margit szülőföldjén. Berlinben Margitot a cselekmény elején költözködés, hazakészülődés közepette találjuk. Megtudjuk, hogy öt éve él Berlinben, ahol egyetemi tanulmányokat folytatott, két évet pedig neves biológusként Szögyényi (Fábri) Endre asszisztenseként töltött a városban. A két év alatt közös lakásban munkatársakként éltek. Margit hirtelen ötlettől vezérelve szánja el magát a hazaindulásra, mivel Endre, akivel együtt jelentetnek meg egy biológiai szakkönyvet, belejavított Margit kéziratába, aki emiatt egész tudományos karrierjét megkérdőjelezi, és nagybátyja, valamint unokatestvére, Piroska társaságában készül hazamenni a hegyek közé. A felvonás során három fontos párbeszédnek vagyunk a tanúi, amelyek a felszínen megmutatkozó konfliktusnál mélyebb gyökerű problémát sejtetnek. Szélpál Bálint, Margit nagybátyja,

aki gyermekeként szereti a lányt, Endrét többek között arról is faggatja, hogy szerelmesek-e ők ketten egymásba, mire a fiatalember hártó módon reagál, mondván, hogy nem volt idejük ilyesmin gondolkodni, sokkal fontosabb tudományos kutatásokon dolgoztak közösen. László, aki kettejük munkatársa, saját szavaival: „fegyvertársa”, amikor Margittól búcsúzik, utal rá, hogy ő szerelmes (volt) a lányba, de tudományos munkájuk előrehaladása érdekében lemondott a szerelemről (tulajdonképpen Endre érdekében). Endre és Margit heves párbeszédjelenetéből fény derül arra, hogy Endre nem érti, Margitot miért érinti annyira érzékenyen a kéziratban való igazítása, mentségére azt hozza fel, hogy ő csak a lánynak akart örömet szerezni. Úgy vélem, hogy a konfliktus egyik csomópontja a fenti példákban említett szerelmi utalásokban van. Kiderül, hogy a szerelem, illetve minden, ami a testhez, a fizikai élet természetes ritmusához köthető volna, háttérbe szorul a tudományos munka előmenetele érdekében. Továbbá amit a kritikusok figyelmen kívül hagytak, annak ténye, hogy Endre nem a tudományos munkatárs szerepéből adódóan korrigál, hanem a javítás gesztusával sokkal inkább társként viselkedik, Margit viszont a tudományos munkatárs szerepében marad, de titokban vágyik a férfi szerelmére. Endre válasza Margit indulatos kérdésére a következő: „Nem tudom, mért bánt ez. Én csak örömet akartam neked okozni” (Balázs 1974, 53).

A szerelem által felszínre hozott egyik drámai csomópont a *tudomány* versus *autentikus lét* között feszül. Autentikus lét alatt az ún. természetes életvezetést értem, amiben fontos szerepet kapnak az érzelmek, a kapcsolatok, illetve a pihe-nés mellett a kikapcsolódás, a szórakozás. A kettő közötti ellentét eleven példája Endre és Szélpál Bálint alakja, illetve párbeszéde a dráma legelején, mindezt tovább árnyalja azonban Margit és László, Margit és Endre dialógusa. Margit saját bevallása szerint a tudományban szeretne elől járni, utat mutatni, teremteni, nem csupán más inasa lenni, „azt akarom, hogy saját értelmem legyen a világon” (Balázs 1974, 49) – mondja, valamint kimond még egy kulcsfontosságú mondatot: „Én valahol otthon akarok lenni” (Balázs 1974, 49). László válasza erre az, hogy a tudomány munkatársai csak inasok, mind egy magasabb eszme szolgái, hogy a tudomány otthontalan, abban mindenki csak vándor, a kutatás pedig nem világmegváltás, hanem a téma iránti érdeklődés; Endre pedig azzal akarja kijózanítani Margitot, hogy ők mindnyájan ellőtt nyilak a tudomány szolgálatában, ergo nem szabadok. Az első felvonásban tehát kibontakozik a dráma alapkonfliktusa, melyek közül az egyik a *tudomány* vs. *autentikus lét*, másik a *vándorlás*, *otthontalanság* vs. *otthon* ellentétére, illetve a két csomópont keresztezésére épül.

A második felvonás már a hegyekben játszódik, felsorakoznak a családtagok, nagybátyja, Szélpál Bálint, Piroska és férje, Bozó Pista, valamint Beleznay György, Pista barátja, továbbá zajos, mulatozó fürdővendégek társaságában Ludmilla kisasszony, aki számára csak „szellemi élvezetek” léteznek. Margitot ebben a világban mindenki körülrajongja – különösen Ludmilla –, és doktorkisasszonynak nevezi. Margit viselkedése és belső rezdülései azt bizonyítják, hogy két szereplehetőség ingadozik benne: a tudományos énje és annak vándorló, otthontalan életformája, illetve egyre jobban szeretné felfedezni az ún. természetes, autentikus női létformát, ugyanis kislányos szeszéllyel incselkedik Beleznay Györggyel, akiről mindenki azt állítja, hogy rendkívül tehetséges, de elpazarolta a tehetségét, csinos fiatalember, de nem csinál titkot abból, hogy minden tudatosság és tudomány nélkül éli az életét. Beleznay azt állítja, hogy ő a hegyekkel együtt lélegzik, ő otthon van azon a vidéken, cáfolja Ludmilla állításait, aki szerint a tudomány önmagában vett érték, ellenben azt bizonyítja, hogy a tudás által az ember nem lesz boldogabb. Beleznay alakjához a művészet, a szép felismerése, az érzelmek, a lelki folyamatok prioritásként való tételezése kapcsolódik oly módon, hogy felfigyel az aratók völgyből felhangzó énekére, azt szépnek és értékesnek tartja, valamint Margit mondja róla Ludmillának, hogy Beleznay ezzel a gondolkodásmóddal együtt szép, nem kell őt megváltoztatni. Margit ebben a hármas párbeszédben a drámai konfliktus szempontjából ingadozó, átmeneti helyzetben van, akit megérint az otthon íze, illata, főleg Beleznay alakján keresztül, és egy új szerepet próbálgat, egyelőre az elköteleződés szándéka nélkül. Beleznay és Ludmilla távozása után egyedül marad a színen, ekkor jelenik meg egy vándor, aki egyfajta rezonőrként viselkedik, olyan állítást tesz, amely a drámai alapkönfliktus által feszülő kérdésekre próbál válaszolni, azzal felel Margit kérdésére – *hol vagyunk otthon a világon?* –, hogy *ott, ahol tudjuk, miért élünk*. A vándor mint égi követ, mennyei küldött, aki Margitot és önmagát egy közös MI-vel vándoroknak nevezi meg, óvatosságra inti a lányt. Nyilván a dráma kissé naiv és giccses jelenete ez, viszont az alapkönfliktus szempontjából döntő jelentőségű. Margit a vele való találkozás nyomán kísérletet tesz a szerelem „valakihez való tartozás” nélküli definiálására, azaz eloldani a szerelmet az otthon kategóriájától, azt állítva, hogy „az ember nem is valakibe szerelmes, csak úgy szerelmes. Szerelmes, szerelmes – *kitárt karral körüljár* –, saját magába szerelmes” (Balázs 1974, 76). A felvonás végéig a felsorolt ellentétek még szervesen együtt vannak Margit lelkében, aki megpróbál mindkét irányultságnak teret adni, ezt bizonyítja, hogy skandalálja Andre és Gyuri nevét az erdőben, az ellentétek magyarázatára tesz kísérletet sajátos szerelemfilo-

zófiájával is, a szín végén viszont mégis úgy dönt, hogy Beleznayval marad, azaz választ. Alapvető kérdés, hogy mi készíti Margitot maradásra, Beleznay fájdalma, vagy a szerelem, amit a férfi iránt érez. Beleznay fájdalma kifejezése közben azt a kérdést teszi fel Margitnak, hogy tudja-e, miért él. Elmondja, hogy ő tudta, miért él, a birtokán élők boldogságával törődött. Azt is kijelenti, hogy nem akarja „ellopni” Margitot, nem akarja csak magának, ha neki más tervei vannak, ha másra hivatott. Margit azért dönt a maradás mellett, mert *a létezés értelmét* véli felfedezni a Beleznay melletti autentikus női szerepben (mint ahogyan korábban a tudományban vélte mindezt megtalálni), emellett az is igaz, hogy vonzza a férfi, és vágyik arra, hogy nőként élhessen mellette.

A harmadik felvonásban Margit már két éve Beleznay felesége, valamint egy kislány édesanyja. Korábbi szilajsága elmúlt, kiváló háziasszony, nőegyesületi gyűlésekre jár, a tudománnyal egyáltalán nem foglalkozik, Horváth könyvtárostól meséskönyveket kér olvasni, a felvonás elején barátnőivel kártyázik, mint egy vidéki úriasszony. A változást az első felvonásbeli alakjához képest jelzi annak ténye is, hogy Doktor Szélpál Margitból Margitka, illetve Mancika lett. Viselkedéséből az sejlik fel, hogy minden igyekezetével távol akarja magát tartani korábbi életének minden vonatkozásától. Horváth, a könyvtáros, fájdalomának ad hangot amiatt, hogy Doktor Szélpál Margit meséskönyvet akar olvasni, mire Margit azzal mentegetőzik, hogy ő csak asszony, akit az asszonyi lét tökéletesen kielégít, ellenben – véli – a könyvtárosnak nem kellene megelégednie a vidéki élet szürkeségével. Az egykori kutató megsejti az asszony rejtett fájdalmát, aki a nő számára az elhagyott életformát képviseli, még akkor is, ha – saját szavaival élve – jelenleg az óceánon való hajózás helyett csak egy szigetecskét hódít magának vidéken. Miközben Margitban a két világ közötti ellentét kezd újra megfeszülni, azt hallja, hogy Gyuri, a férje, titokban szaklapokat kölcsönöz Horváth Pétertől. Margit haragja határtalan, amiért Beleznay azzal kezd foglalkozni, amit ő miatta hagyott el, a vitában Margit azt hajtogatja, hogy „aki semmit sem akar elereszteni, az vándor marad” (Balázs 1974, 95). Az asszony leszámolt az élet teljességének a megélésével, férje viselkedésében pedig számára az a bosszantó, hogy ő (Beleznay) mindkét vágyott életformát gyakorolni kezdi. Beleznay György válasza kísértetiesen egybeesik az első felvonás (Szögyényi) Fábri Endréével: „Nem tudom, mi bánt rajta. Én neked akartam örömet szerezni. Megpróbáltam, hogy majd ne érezd magad olyan egyedül” (Balázs 1974, 95), továbbá a vita tárgya itt is egy könyv, mint az első felvonásban.

A feszültség tovább fokozódik Fábri Endre és Farkas László betoppanásával, akik a közeli tudományos expedíció miatt utaznak a Beleznay-tanyára, mivel

két évvel korábban Margitot is munkatársnak válogatta Vogt professzor. Az asszony először palástolni próbálja fájdmát, aztán kitör belőle az elvesztett életforma miatti keserűség, viszont a három régi kolléga dialógusa arra is fényt vet, hogy a régi barátok félreértik őt, ugyanis nem értik a nő azon kijelentését, hogy ő a tudományban is otthont keresett közöttük, de nem talált, meggyőződésük, hogy Margit igazi énje a tudományos karrierhez kapcsolódik, és asszonyi élete csupán eltévelyedés. Endre szenvedélyes monológja a kis fészekből újra a nagy óceánra, a boldogságból a szenvedésre, a megnyugvásból az örökös küzdelemre csábítja a nőt. Margit engedni látszik, ám ekkor megjelenik az öreg cseléd a gyermek említésével. Endre és László elszörnyednek, a gyermek hallatán nem tartják jogosnak követelésüket Doktor Szélpál Margit munkatársi kötelességének teljesítésére. Betoppan Beleznay, aki a helyzetet felmérve újra hajlandó elbocsátani Margitot. Margit marad, ám Beleznay szavaiból arra következtet, hogy férje sem mer jogot formálni arra, hogy visszatartsa, hogy *megtartsa* őt. A dráma zárójelenetében Margit azt fogalmazza meg, hogy sem Endre, sem Beleznay „nem tartja őt”, ő lopott jószág, tulajdonképpen senkié, azaz vándor. A dráma azzal ér véget, hogy elmegy, magára hagyja férjét, de ez a kivonulás nemcsak asszonyi létét érinti, hanem egész korábbi életéből, mindkét szerepéből kivonul. Kilépése lezárja az otthonkeresést, illetve nemet mond azon vágyának és törekvésének, hogy értelemmel ruházza fel saját létezését.

Margit tragédiája többrétegű. A lelkében dúló konfliktus a „vándorló” létformával járó folytonos küzdelem, ami a tudományhoz köti, és a gyökeret eresztett, biztonságos kötődéseket kereső lélek „kapaszkodása” között zajlik, ez utóbbi miatt vágyik a családi élettel járó melegségre. A tudományos világot Endre, a családi élet melegségét Beleznay jelenti számára. Margit tragédiáját abban vélem felfedezni, hogy a két világot parciálisan érzékeli, amihez nyilván a társadalmi kontúr is hozzásegít, viszont mind az első, mind a harmadik felvonásban található egy-egy mozzanat, amelyben másként is dönthetne, kísérletet tehetne a két vágyott világ egyesítésére, de ezt a lehetőséget nem ismeri fel. Az egyik lehetőség az volna, ha rájön, hogy Fábri Endre korrekciós gesztusában nem a tanári szerep, hanem a férfi, a társ mutatkozik meg. Ezt alátámasztani látszik Endre fojtott szenvedéllyel átítatott, Margitot maradásra vagy menekülésre csábító mondatai az első és a harmadik felvonásból. A másik pont, ahol Margit életének parciális elrendezését választja, a harmadik felvonásban található, amikor megtiltja férjének, hogy tudományos műveket olvasson. Az első részben görcsös módon a szerelmet és az érzelmeket, az utolsóban a tudományt tiltja ki az életéből, holott Margit mindkettőre vágya. Margit tragédiáját nem csupán abban látom, hogy nem választhatja egyszerre mind a két életformát (az akkori

társadalmi szerepmo­del­lek szerint), ha­nem sok­kal in­kább ab­ban, hogy ő maga nem veszi észre éle­te­nek azon mo­men­tu­maid, amik­or le­he­tő­se­ge vol­na a két vá­gyott terü­let ös­szee­gyezteté­se­re, en­nélfog­va hi­he­te­te­len men­nyiségű en­er­giát for­dít tu­dó­sként női­se­ge ki­zárásá­ra, as­szony­ként pe­dig a tu­do­mány mel­lő­zésé­re, mi­köz­ben a ket­to ös­szehangolá­sa­ra kí­sér­le­te­te sem tesz. Nyil­ván­való­an van a darab­nak egy ún. társadalmi ol­vasata is Balázs ko­rá­nak ne­mi szereple­he­tő­se­gei­re vona­tkozó­an, ami ki­szűr­he­tő a Margit kör­nye­ze­te­ben élők reakciói­ból, melyek szerint a tu­do­mányos karrier és a női szerep egy­mást ki­záró kategó­riák (lásd En­dre és László reakció­ját Margit gyer­meké­nek hallatán, vagy a kártyá­zó as­szonyok pár­be­szé­dét a harmadik fel­vonás­ban). Ez a gon­do­lat ki­szűr­he­tő Margit reakciói­ból is, aki „tu­do­mány­ku­li­knak”, „izzadt ké­kharisnyá­knak” (első fel­vonás) neve­zi azokat a nőket, akik sa­ját női­ességüket fel­áldozzák a tu­do­mány ja­vá­ra.

Ér­tel­me­zé­sem szerint a drámai kon­fliktus közép­pont­jában az az egyén áll, aki a tel­jes­se­gre vá­gyik, de azt képtelen me­gra­gad­ni, így sa­ját vá­gyai­nak fog­lya marad. Ebben az ér­te­lemben a darab sok­kal in­kább *egzisz­ten­cia­lis­ta szí­ne­ze­te­ű*, de nyil­ván­való­an to­vább árnyalja a kér­dést a főszereplő női mi­volta, ami egy plusz je­lentés­ré­te­get von be az ér­tel­me­zés terébe, a nő­kérdést, ami által a darab *társadalmi dráma*­ként is olvasható.

Mindezt a szerző mű­vés­ze­te­filozó­fiái írása­i is alátámasztják. A *Nyugatban* meg­je­lent *Mű­vés­ze­te­filozó­fiái tö­re­de­ke­kben* (Balázs 1909) a szerző a mű­vés­ze­te­te úgy ér­tel­me­zi, mint ami a lét szubsztan­cia­li­ta­stát ké­pes me­gra­gad­ni, a szubsztancia pe­dig az ob­jektivi­ta­st és a szub­jektivi­ta­st el­len­te­te­ből fakadó teremtő feszültség ered­mé­nye. A dol­gok summája az, hogy Balázs szerint a mű­vés­ze­te­te az Éle­te­nek egy­egy sűrített pillanata­at ra­ga­dja meg, amiben így a tran­sz­cen­den­st mu­ta­tkozik meg, azaz az Egész. Éle­te­mű­vés­ze­te az az ember, aki ebből az Egész­ből ké­pes me­gmu­ta­tni va­la­mit, ké­pes ezt va­la­mi­lyen módon megélni vagy feltár­ni – véli Balázs. Ér­tel­me­zé­sem szerint Doktor Szélpál Margit által a fen­tebb me­gha­ta­ro­zott „éle­te­mű­vés­ze­te” alakját vil­lan­ta fel, azaz Margit olyan egyén, aki ké­pes vol­na a vá­gyott Egész me­gmu­ta­ta­sa­ra, erre neki ma­gá­nak igénye van, de bi­zo­nyos okok miatt elakad ebben a fo­lyamatban. Tra­gé­diája általános em­beri, egzisz­ten­cia­lis­ta kér­de­se.

Mihály Emőke Balázs mű­vés­ze­te­filozó­fiái írása­it vizsgá­lva me­ge­rősíti a fenti gon­do­latot. Mihály szerint – kortársai­hoz ha­son­ló­an – Balázs Béla gon­do­lo­kodás­mód­jában is je­len van az ismeret­le­me­leti szkepszis, viz­szont nem olyan világné­ze­te­ti re­la­ti­vi­z­mus az övé, mint például Ig­no­tu­se, mivel téte­lez va­la­mi­fé­le bi­zo­nyos­sa­got, to­vábbá a tran­sz­cen­den­cia me­gra­ga­da­sa nála nem ismeret vagy tu­dás je­gyében tör­te­nik, ha­nem sejtés, me­ge­rzés alapján, ami lelki me­gre­ndülé­se-

ként jelentkezik, nem kapcsolható racionális tartalomhoz. Gondolkodásmódján a szürrealizmus hatása is érződik (Mihály 2008, 42–53). Ez magyarázza műveinek ún. „homályát”, amit kritikusai gyakorta fölróttak neki. Balázs nem igyekszik hőseinek lelkiállapotát a lélektani drámák bevett gyakorlata mentén analizálni, hanem meghagyja hőseit egyfajta mitikus homályban. A *Nyugat* szerkesztői és kritikusai viszont sokkal inkább a világ megismerésének vagy megismerhetetlenségének racionalista elvek mentén történő elgondolását részesítették előnyben. Erre mutat rá Kulcsár Szabó Ernő is a *Nyugat* kulturális orientációját vizsgáló tanulmányában, kiemelten Babitsra és Ignotusra vonatkozóan, viszont a sort lehetne folytatni Osvát Ernővel, valamint Fenyő Miksával is (Kulcsár Szabó 2009, 19). Balázs művészetfilozófiája sokkal inkább korának zeneirodalmával mutat egyezést, mintsem a kortárs irodalmi áramlatokkal (vö. Máté 2015).

Fenyő Miksa írja az első kritikát a darabról a bemutató után a folyóirat 1909. évi 9. számában. Fenyő levelezésében többek között olvasható Balázs Bélának hozzá írt levele, melyet közvetlenül a bemutató előtt írhatott, keltezése 1909. ápr. 30., melyben kifejezi aggodalmát a darab sorsa miatt, mint írja, „ma este talán meg fog bukni”, megtudjuk, hogy az előadásban változtatásokat eszközöltek a szöveghez képest, ezért mellékeli leveléhez a drámakéziratot (Balázs 1909, 313). Fenyő szerint „elgondolásában van a darab értéke”, ami a drámai egyenetlenségeken is képes felülemelkedni. Két kijelentését kommentálnám részletesebben, elsőként azt, melyben megfogalmazza, hogy a művet félreértették, maga a szerző is, mert nem vette észre, hogy Szögyényi (Fábr) Endre és Margit között szerelem feszül, másokban hangot ad abbéli kifogásának, hogy a művet annak befogadóközönsége hajlamos lefokozni a tudomány (végtelen óceán) és a mécsvilágos kis otthon ellentétére, túlságosan csak korrajznak gondolni, ami elvon a darab reális értékéből. Formai szempontokat érintő aggályai ellenére a drámát értékes műnek tartja (Fenyő 1909). Első kijelentése félreolvasás, ami arról árulkodik, hogy Fenyő nem veszi észre azokat az általunk kiemelt momentumokat a darabban, amelyek utalásokként szolgálnak az Endre és Margit közötti szerelemre. A kritikus a szerzőre is érvényesnek tartja a szereplők öntudatlan viselkedésmódját, ami által a mű értelmezése hiányos lesz, elsikkad. Ugyanakkor Fenyő észreveszi, hogy a darab csupán társadalmi drámaként való olvasata a mű reális értékének lefokozása. Kritikájának hiányossága, hogy ez utóbbi helytálló megállapítását – a többihez hasonlóan – nem támasztja alá, tulajdonképpen kifejtetlenül hagyja. Vezér Erzsébet, aki Fenyő irodalomszervezői profilját részletesen elemezte *Feljegyzések és levelek a Nyugatról* című kötetében, úgy rajzolja meg a szerkesztő-kritikus portréját, mint akire a szókimondó, pontos, találó megállapítások jellemzőek, viszont

írásaiból hiányzott a megalapozottság. Vezér szerint Fenyő Balázs Bélát kedvelte, értékelté műveinek mitikus szimbolizmusát (Vezér 1975, 29–32).¹

Közvetlenül a bemutató után még egy kritika lát napvilágot a *Nyugatban* Lukács György tollából (Lukács 1909). A szereplők közötti érzelmi konfliktusokat Lukács misztikus párviadalnak nevezi. Értelmezésében az igazi drámában a szereplők ember és sors összefüggéseit képviselik, ahogyan erre a világirodalomból példát találni Shakespeare, Ibsen és Hebbel darabjaiban. Mint írja, a *Doktor Szélpál Margitban* is ilyen sorsszimbólumokat találni a szereplők alakján keresztül, amelyek nem formai szempontból szimbólumok. Lukács itt tulajdonképpen arra utal – bár ezt explicite nem fejt ki – hogy Balázs darabjainak szimbólumai sokkal inkább mitikus töltetűek, és nem a szimbolisták által gyakorolt szimbólumalkotási elvet követik. Balázs művészetfilozófiájának transzcendens töltete teret ad a mitikus gondolkodásnak, szerinte a jel (szimbólum) képes valamilyen Egészet közvetíteni, a szimbolista költők többsége viszont (lásd Baudelaire, Verlaine költészetében) magát a jelet (szimbólumot) tekinti abszolútumnak. Nyilvánvalóan erre a különbségtételre utal Lukács, bár Balázs szimbólumait nem mitikusnak, hanem misztikusnak nevezi. Emiatt jellemzi őt egyfajta szándékos naturalizmus, véli Lukács, ami által megmarad az ábrázolt alak gondolkodási és nyelvi szintjén. Ami igazán jelentős Lukács kritikájában, annak felismerése, hogy a darab nem pusztán társadalmi dráma, mint írja, lefokozás volna „intellectuel” és „nem intellectuel” közötti ellentétként olvasni, hanem a dráma igazi konfliktusa Mi és Miért, Teljesülés és Vágyódás, Tudomány és Élet között feszül. Mindezzel kimondja, hogy a darab létkérdéseket tárgyal, ugyanakkor leegyszerűsítésként értelmezem azon állítását, mely szerint Margit tragédiája csupán asszonyi, női jellegű. Lukács szerint Margit női mivoltánál fogva vágyik az osztatlan Egészet megélni, azt képviselni, aminek nyilvánvalóan van létjogosultsága a darab végkimenetelének tükrében, mégis, Balázs művészetfilozófiai írásait alapul véve egyértelmű, hogy a teljesség utáni vágyódást a szerző nemcsak női princípiumnak tartja.

A következő kritika, Babits Mihály írása, négy évvel a darab bemutatása után jelenik meg a *Misztériumok* című drámakötet megjelenését követően (Babits 1913). Ebben Babits egy általános drámaelméleti bevezetővel indít, melyben különbséget tesz valódi dráma és külső színpadiasság között, mely szerint a

¹ Fenyő nagy vonalakban kitér az előadás részleteire is, megjegyzi, hogy a színészi alakítás sokat rontott a darabon, különösen Beleznay és Margit karakterének megformálását kifogásolja, utalásaiból arra lehet következtetni, hogy a közönséghez a dráma túlon túl leegyszerűsített értelmezése jutott el (Fenyő 1909). A darab színháztörténeti vonatkozásaival ebben a tanulmányban nem foglalkozunk részletesebben.

valódi dráma a lélek drámáját közvetíti, ami által a dráma „belső formát” nyer. Mindez Babits szerint szimbólumok által fejezhető ki. A fenti gondolatmenet fényében a *Doktor Szélpál Margitot* gyöngé kísérletnek, illetve társadalmi drámának nevezi, ahonnan a szerzőnek tovább kellene lépnie a szimbolikus dráma irányába. Babits szerint Balázs szimbólumai nem igazi szimbólumok, képes szövegek, nem pedig szöveges képek. Ugyanakkor a formai hiányosságok ellenére gazdag mondanivalójú műnek tartja. Mielőtt Babits kritikájának elméleti hátterét felfejtenénk, érdemes megjegyezni, hogy az a néhány mondat, melyben a darab olvasatát adja, rendkívül felszínesnek és elnagyoltnak tűnik, tulajdonképpen a mű félreolvasásaként hat, ugyanis a konfliktust kizárólag Endre és László nézőpontjából értelmezi, akik csalódnak Margitban, mert ő nem valósítja meg a hozzá fűzött elvárásokat, nem az a nő, akinek hitték.

Földes Györgyi a klasszikus modernség szimbólumelvű poétikai megoldásait vizsgálva többek között Balásznak Bartók operájához – *A kékszakállú herceg várához* – írt librettóját elemzi szimbolisztikai szempontból. Ebben kitér a *Misztériumok* drámakötet megjelenését követő 1913-as Babits–Lukács vitára is, amely szerinte a századfordulón divatos kétféle szimbólumfelfogást tükrözi: egyik a hegeli, mely a kép és a tartalom különállását hangsúlyozza, ezt képviseli Babits is, a szimbólumalkotásban tudatosságot és absztrakciót feltételez a szerző részéről, a másik a kettő összeforrottságát vallja – ez utóbbi jelentkezik Lukács nézeteiben és Balázs szerzői gyakorlatában (Földes 2012, 195–196). Babitsnak az irodalmi trópusokkal kapcsolatos nézeteiről Vida Gábor írja, hogy Babitsnál nincsenek egyértelmű jelölések a különböző trópusok megnevezésére, a metafora, a szimbólum, a hasonlat és az allegória fogalmai gyakorta nem tisztázottak elméleti írásaiban, főként a metafora, allegória és a szimbólum esetében tevődnek egymásra a jelentések. A tisztázatlanságok ellenére körvonalazódó babitsi elmélet allegória és szimbólum megkülönböztetésére Vida szerint a következő: Babits szimbólum esetében egyidejűséget, szimultaneitást feltételez kép és élmény között, míg allegória esetében szekvencialitást, azaz időbeli elmozdulást. A szimbólum a teljesség illúzióját, illetve valamilyen vágyott egység megvalósulását ígéri. Vida azt elemzi, hogyan mozdul és lehetetlenül el a szimbólum teljességelvű reprezentációja Babits tízes évekbeli lírájában, valamint *Gólyakalifa* című regényében (Vida 2009, 22–25). A Földes és Vida által képviselt meghatározás Babits szimbólumfelfogására vonatkozóan látszólag ellentmond egymásnak, valójában mégsem, mivel Vida írásai arra vetítenek fényt, hogyan tesz kísérletet Babits a szimbólum teljességelvű megvalósítására, viszont szemléletmódjának felvilágosult racionalizmusa megakadályozza ennek

kibontakozását.² Balázs darabjainak megítélése alapján az körvonalazódik, hogy Babits a szimbólum megvalósulását illetően nem tartja szerencsésnek, hogy Balázs kortárs témát választ, úgy értelmezi, hogy ez képes szöveg, nem szöveges kép, azaz nem igazi szimbólum, mivel a distancia kép és tartalom között túlságosan érezhető a kortárs téma választása nyomán. Sokkal szerencsésebbeknek tartja Balázs azon darabjait, amelyekben nagyobb az időbeli távolság kép és élmény között, mivel úgy véli, hogy ott sokkal inkább a kép kerül előtérbe, és a kettő közötti distanciaérzet megszűnik, azaz ha az olvasó absztrakcióra kényszerül kép és tartalom egyesítésében, akkor sokkal inkább érvényesülhet a szimbólum teljességelvű definíciója. Értelmezésem szerint Babits a *Doktor Szélpál Margitot* allegóriának tartja, emiatt gyöngé darabnak ítéli, ahonnan a szerzőnek tovább kellene fejlődnie a szimbolikus dráma irányába, vagyis kizárólag társadalmi drámának olvassa – Babits is félreolvas –, mely félreolvasás következtében saját definícióinak a darab nem tud megfelelni.

Lukács válaszában (Lukács 1913) több elvi kitételét már vizsgáltam a témában írt, korábban megjelent tanulmányokban, ezen a helyen csupán két jogos kifogását idézem, egyik a szimbólum meghatározásának hiányát rója fel Babitsnak, miközben a drámát szimboliztikai hiányosságok mentén marasztalja el, a másik pedig a társadalmi dráma problematikáját feszegeti, nevezetesen Babitsnak azt a nézetét, miszerint a társadalmi olvasat lehetősége ellehetetleníti az ún. szimbolikus olvasatot.

A *Doktor Szélpál Margit* szoros olvasása, valamint a kísérő kritikák vizsgálata nyomán tanúi lehetünk a félreolvasás nyomán születő negatív kritikáknak, melyek közvetetten hozzájárultak Balázs Béla magyar irodalmi marginalizációjához, mindez segít felfejteni a századelő művészetfilozófiai nézeteinek divergenciáját, továbbá a kritikák elméleti szétszalazása folytán a *Nyugat* műhelytitkai-ba is betekintést nyerhetünk, általa néhány pontot hozzárajzolhatunk ahhoz a szellemi arcvonalhoz, amit a magyar irodalomban „*A Nyugat*”-nak nevezünk.

Irodalom

Babits Mihály. 1913. Dráma. *Nyugat* 3. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2016. aug. 11.)

Balázs Béla. 1909. Művészetfilozófiai töredékek. *Nyugat* 14–16. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2016. aug. 10.).

² Vida így fogalmaz: „A fiatal Babits szövegeinek alapvető feszültsége abból a kettősségből fakad, hogy a térbelileg strukturálódó szimbolikus rend nem bír stabilizálódni, mert az időbeli szekvencialitáson alapuló, materiális jelölőkre van bízva.” (Vida 2009, 27).

- Balázs Béla. 1974. *Halálos fiatalság* (Drámák. Tanulmányok). Budapest: Helikon Kiadó.
- Balázs Béla levele Fenyő Miksához. 1909. In *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*, sajtó alá rendezte, a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Vezér Erzsébet. 1975. Új Magyar Múzeum–Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 10. 313. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balogh Andrea. 2014. Balázs Béla és Lukács György – egy irodalmi „fegyverbarátság” hatásmechanizmusai. *Várad* 13 (12): 73–80.
- Balogh Andrea. 2015. Német avagy francia? Átmenetdiskurzusok a Nyugat első korszakában. In *Átmenetdiskurzusok: Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*, szerk. Bányai Éva. 137–146. Bukarest–Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár: RHT–EME.
- Fenyő Miksa. 1909. Dr. Szélpál Margit. *Nyugat* 9. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00032/index.html> (2016. aug. 11.)
- Földes Györgyi. 2012. Allegória, szimbólum, kékszakállú. In *Textus, szimbólum, allegória: Szimbólumelvű poétika a klasszikus modernségben*. 193–230. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság.
- Kozák Péter. 2011. *Doktor Szélpál Margit: Az első tudósnő magyar színpadon*. Budapest: Gabbiano Kiadó.
- Kulcsár Szabó Ernő. 2009. A Nyugat kultúrafogalma és kulturális orientációja. In *Nyugat népe: Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, szerk. Angyalosi Gergely–E. Csorba Csilla–Kulcsár Szabó Ernő–Tverdota György. 9–24. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Lukács György. 1909. Jegyzetek Szélpál Margitról. *Nyugat* 10–11. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2016. aug. 11.)
- Lukács György. 1913. Egypár szó a dráma formájáról Babits Mihálynak. *Nyugat* 4. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2016. aug. 11.)
- Máté Zsuzsanna. 2015. Balázs Béla misztériumjátéka és Bartók Béla operája. In *Szeged antológia*, szerk. és tervezte Tandí Lajos. 233–247. Szeged: Intelprint.
- Mihály Emőke. 2008. „Mint nyugtalanító, titkos gondolatok élnek...”: Balázs Béla elméleti írásainak egy mai megszólítása. Kolozsvár: Koinónia Kiadó.
- Vezér Erzsébet. 1975. Fenyő Miksa írói pályája. In *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*, sajtó alá rendezte, a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Vezér Erzsébet. Új Magyar Múzeum–Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 10. 5–47. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vida Gergely. 2009. „Miért mondanám el ezt? Nem is tudom...”: Babits „szimbolizmusának” kérdéséhez. In *Babits-olvasatok: Játék, konvenció és trópus a fiatal Babitsnál*. 19–47. Pozsony: Kalligram Kiadó.

DOCTOR MARGIT SZÉLPÁL AND ITS REVIEWERS

Analysis of Béla Balázs's drama from the perspective of reception history

As one of the representatives of modern Hungarian literary aspirations, Béla Balázs published his first works in the early issues of *Nyugat* and was present among the „Holnaposok” literary circle at Nagyvárad, yet later he distanced himself from them (from 1919 completely) and thus from the mainstream of current Hungarian literature as well. There were several reasons for this, among others debates on divergent views concerning principles of the philosophy of art, as well as occasional misreadings of some pieces of work in his oeuvre. In this paper I study the above considerations in the focus of the author's drama, *Doctor Margit Szélpál*, or rather the contemporary readings of the work. This reception history analysis is based on reviews published in the literary journal *Nyugat*, namely, on writings by Miksa Fenyő, Mihály Babits and György Lukács.

Keywords: rereading, principles of art history, definitions of symbol, reception history criticism

DOKTOR MARGIT SZÉLPÁL I KRITIKA

Analiza drame Bele Balaža iz ugla recepcije

Bela Balaž se na stranicama časopisa *Nyugat*, odnosno u književnom krugu *Sutrašnjica* iz Nađvarada pojavio početkom XX veka kao jedan od predstavnika moderne mađarske književnosti, zatim se (od 1919. godine) u potpunosti isključuje iz krvotoka *Nyugata*, i time iz celokupne mađarske književnosti. Njegovo istupanje je obeležilo više stvari, između ostalog polemike koje su se razvile iz različitih umetničko-filozofskih stavova, ali i iz pogrešnog tumačenja nekih delova njegovog opusa. U ovom radu se pomenute okolnosti razmatraju kroz analizu drame ovog autora pod naslovom *Doktor Szélpál Margit*, odnosno u svetlu savremene recepcije ovog dela. Analiza recepcije se oslanja na kritike objavljene u časopisu *Nyugat*, i to na one iz pera autora Mikše Fenjea, Mihalja Babiča i Đerđa Lukača.

Ključne reči: ponovno iščitavanje, umetničko-filozofski kriterijumi, definicija simbola, kritika recepcije.